

تصویرگرایی در فرش ایران

نگاهی بر طرح‌های تصویری میرزا سیدعلی مدرس، طراح فرش

دکتر مهدی کشاورز افشار

دکتری پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

با نگاهی به هنر فرش معاصر ایران با قالی‌هایی روبرو می‌شویم که شکلی کاملاً متفاوت از این هنر دیرپای ایران را ارائه می‌کنند. این قالی‌ها به جای نقوش انتزاعی و تجریدی گیاهی که نقوش رایج فرش ایرانی را تشکیل می‌دهند، از «تصویر» به عنوان طرح قالی استفاده کرده‌اند. این ویژگی سبب شده است که در تاریخ فرش ایران از این قالی‌ها با عنوان «قالیچه‌های تصویری» یاد شود. تصویرگرایی در قالی ایرانی به صورت یک جریان عمده از دوره قاجار آغاز شد و تا اوایل دوره پهلوی ادامه یافت. این جریان را می‌توان پیش درآمد جریان تابلو فرش دانست. این دوره منشأ تحولات گسترده‌ای در جنبه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... در جامعه ایران بود. تحولاتی که تأثیراتی فراوان بر هنر این سرزمین گذاشت. یکی از تحولات بزرگ و تأثیرگذار این دوره شکل‌گیری تمایل نسبت به تصویرپردازی در هنر است. تمایلی که در هنر قالی‌بافی نیز راه یافت و حاصل آن پدید آمدن «قالیچه‌های تصویری»، یا بهتر بگوئیم قالیچه به مثابه یک تصویر، بود.

مرحوم میرزا سیدعلی مدرس متخلص به عهدی متولد ۱۲۹۳، یزد، از طراحان فرشی است که در این دوره تاریخی و در متن جریان تولید قالیچه‌های تصویری در ایران، طرح فرش‌هایی را خلق کرده است. در این مقاله تلاش می‌شود ضمن معرفی اجمالی قالیچه‌های تصویری، طرح‌های تصویری باقی‌مانده از این طراح یزدی مورد بررسی قرار گیرد.

تاریخ تصویر بر فرش

هرچند در کنار هم قرار گرفتن دو واژه «قالیچه» و «تصویر» در متون تاریخ هنر، امری نوظهور است، ولی اگر بخواهیم از وجود تصویر بر روی قالیچه صحبت کنیم

تصویر شماره ۲۱: بخشی از قالیچه منظره شکار گاه، دوره صفوی،
موزه بوستن (اتکا، ۱۳۵۷: ۷۵)

تصویر شماره ۳: نمونه‌ای از استفاده از نقشمایه تصویری در فرش‌های روستایی بافت،
شیروان.

در دوره قاجار پدید آمدن شکل یک جریان و جنبش را به خود نگرفت. قالیچه‌های تصویری دوره قاجار صرفاً تصویر را در متن فرش و در ترکیب با نقوش سنتی فرش ایران و در ساختارهای طراحی رایج در فرش ایران، ترنج‌دار یا شکارگاه، به کار نبرده‌اند و یا از تصویر به عنوان یک نقشمایه تزئینی همچون فرش‌های روستایی و عشایری استفاده نکرده‌اند، بلکه شیوه‌ای جدید در فرش بافی پایه‌گذاری کرده‌اند که اساساً موضوع کار خود را تصویر قرار داده است. نه اینکه به جای نقوش سنتی فرش، صرفاً تصویر به کار برده باشد. بنابراین باید گروه قالیچه‌های تصویری دوره قاجار را به عنوان یک گروه ویژه از نمونه فرش‌هایی که ممکن است در طرح خود از نقوش تصویری هم بهره برده باشند، جدا کرد.

قالیچه‌های تصویری در دوران قاجار پدید می‌آیند. دوره‌ای که از نظر تاریخ‌نگاران هنر یکی از ادوار بسیار مهم تحولات هنر

شاید آمدن تصاویر انسانی بر روی قالیچه پازیریک (تصویر شماره ۱) قدیمی‌ترین نمونه باشد. اصولاً با توجه به نوع هنر پیش از اسلام ایرانیان می‌توان گفت که احتمالاً بافت قالی‌هایی با تصاویر انسان و حیوان پیش از ظهور اسلام در ایران رواج داشته است. این فرض با توجه به یک سند تاریخی از سده‌های نخستین اسلامی تقویت می‌شود. ابوالحسن علی بن حسین مسعودی مورخ مسلمان قرن چهارم هجری در کتاب مروج الذهب (۳۴۵ هجری) از قول ابوالعباس محمد بن سهل در نقل یکی از حوادث سال دویست و چهل و هفت هجری قمری می‌نویسد: «من به دوران خلافت منتصر ابو جعفر محمد منتصر (المنتصر بالله) خلیفه عباسی ۲۴۷-۲۴۸ هجری... روزی وارد یکی از ایوان‌ها شدم که با قالی سوسنگرد مفروش بود و مسندی و نمازگاهی با مخده‌های قرمز و کبود آنجا بود حاشیه فرش خانه‌ها نقشی بود که در آن تصویر آدم‌ها و نوشته‌های فارسی بود...» (مسعودی، ۱۳۷: ۵۳).

تصویر شماره ۱: قالی پازیریک

نمونه فرش‌های باقی‌مانده از دوره صفوی نیز استفاده از تصویر را بر روی فرش نشان می‌دهند. این فرش‌ها طرح‌هایی کلاسیک و رایج در قالی‌بافی ایران مثل لچک-ترنج و شکارگاه، هستند که در طرح آن‌ها تصاویر انسان و حیوان به کار رفته است. (تصویر شماره ۲) روستائیان و عشایر نیز از دیرباز برخی عناصر تصویری ساده را به عنوان نقشمایه، در طرح فرش‌ها و دستبافته‌های خود وارد می‌کرده‌اند. (تصویر شماره ۳) این نمونه‌ها از قدمت استفاده از تصویر بر فرش در هنر ایران حکایت دارند.

قالیچه‌های تصویری دوره قاجار

اما قالیچه‌های تصویری دوران قاجار جریانی متفاوت از این نمونه فرش‌ها هستند. هرچند کاربرد تصویر در بافت فرش از دیرباز سنت فرش بافی ایران وجود داشته است اما هیچ‌گاه آن طور که

غرب شد. آثار هنر غربی در انواع مختلف به ایران وارد شدند و ایرانیان را با یک «جهان هنری» جدید آشنا کردند. شباهت زیاد این نوع هنر به طبیعت، بسیاری از ایرانیان را به تحسین و تعجب وامی داشت. این نقاشی‌ها که در حقیقت معمولی‌ترین نوع نقاشی‌های اروپایی بودند و در اروپا در همه جا، از جمله روی جعبه‌های شکلات و لوازم آرایش چاپ می‌شد، در ایران هواخواهان زیادی پیدا کرد و زینت بخش خانه‌ها و مغازه‌ها گردید. «بعضی از این تصاویر چاپی در نسخه‌های زیاد تکثیر می‌شد و تا دورافتاده‌ترین نقاط کشور رخنه می‌کرد و به دست بافندگان روستایی و عشایر می‌رسید و نظر آنان را جلب می‌کرد.» (تناولی، ۱۳۶۸:۱۱).

از سوی دیگر ارتباط با غرب باعث آمدن دو پدیده جدید تکنولوژیکی «چاپ سنگی» و «عکاسی» به ایران شد. پدیده‌هایی که تأثیر فراوانی بر رواج تصاویر در مقیاسی گسترده در ایران داشتند. این عوامل به همراه عوامل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دیگر باعث نوعی تحول در ذوق هنری دوران شد و سلیقه هنری هنرمندان و مردم را به سمت یک هنر تصویری متمایل کرد.

قالیچه‌های تصویری نیز در این میان، ابتدا تحت تأثیر تصاویر

ایران به شمار می‌آید. مهم‌ترین ویژگی هنر این دوران، اشاعه تصویرگرایی در هنر ایران است. در تمامی هنرهای این دوران گرایش قابل توجهی به تصویرگرایی پدیدار شد و به صورت یک جنبش همه‌گیر توجه هنرمندان را به سوی خود جلب کرد. جنبشی که پرویز تناولی آن را «جنبش تصویرگرایی» می‌خواند. (تناولی، ۱۳۶۸: ۷-۱۱) با اینکه گرایش مجدد به تصویر نزد ایرانیان، پس از اسلام، در حقیقت پیش‌تر از این تاریخ آغاز می‌شود ولی بی‌تردید دوره باروری، اشاعه و گسترش آن عهد قاجار است. در این دوره هنرهای مختلف، حتی آن‌ها که پیش از آن هنرهای سراسر انتزاعی و تجریدی به شمار می‌آمدند، به تصویر روی آوردند. قالی بافی، هنری که همواره محملی برای تجلی نقوش انتزاعی و تجریدی ایرانی بود و شاید بتوان گفت نمونه والا و شناخته شده این نوع نقش و نگار به حساب می‌آید نیز از این انقلاب هنری مصون نماند و قالیچه‌های تصویری، این محصول سراسر نوی جنبش هنری تصویرگرایی، به وجود آمدند.

عوامل مختلفی را می‌توان در شکل گرفتن «جنبش تصویرگرایی» برشمرد. از یک سو تمایل شاهان قاجار به این نوع هنری، هنر تصویرگرا را صاحب یک حامی قدرتمند کرد و از سوی دیگر ارتباط گسترده با غرب باعث آشنایی ایرانیان با هنر تصویری

تصویر شماره ۱: شاهان قاجار، اواخر سده ۱۳ هجری (دراگر، ۱۳۳۸)

تصویر شماره ۲: اهورنگ شاه، ۱۳۲۲ هجری (دراگر، ۱۳۳۸)

کتاب‌های مصور از داستان‌های ادبی، عامیانه و مذهبی، تصاویر پادشاهان و گنجینه هنر تصویری ایران که به واسطه چاپ سنگی تکثیر می‌شدند، بافته شدند. کم‌کم با رواج روزنامه‌ها و آغاز هنر عکاسی، تصاویری از شاهان قاجار، بزرگان مملکتی و نویسندگان و سرداران نیز موضوع کار قالب‌بافان قرار گرفت. به این ترتیب فضای هنر قالی‌بافی ایران از یک فضای تجریدی به یک فضای تصویری تغییر یافت. ویژگی متمایزکننده قالیچه‌های تصویری از سنت قالی‌بافی این بود که این قالیچه‌ها برای زیرپا انداختن بافته نمی‌شدند بلکه به عنوان یک تابلوی تجسمی برای نصب بر دیوار از آن‌ها استفاده می‌شد.

موضوعاتی که این تابلوهای تصویری جدید به آن می‌پرداختند شامل داستان‌های ادبی و حماسی، موضوعات مذهبی، تصاویر اشخاص به خصوص شاهان و همچنین موضوعات و تصاویر فرنگی می‌شد. اما دو دسته شاخص این قالیچه‌ها از نظر موضوعی عبارت بودند از قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر شاهانه و قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر مذهبی. دو موضوعی که طرح‌های استاد مدرسی در متن آن‌ها قابل دسته‌بندی است.

قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر شاهانه

خالقان قالیچه‌های تصویری مهم‌ترین موضوعی را که برای خلق آثارشان مورد نظر قرار داده‌اند تصاویری است که پادشاهان ایران را به تصویر می‌کشد. این گروه از قالیچه‌های تصویری که پرشمارترین گروه به‌شمار می‌آید تصاویری از شاهان ادوار مختلف ایران؛ از پادشاهان اسطوره‌ای، همچون کیومرث و هوشنگ شاه، پادشاهان سلسله‌های باستانی ایران همچون خشایارشا و بهرام گور، پادشاهان سلسله‌های پادشاهی اسلامی همچون شاه عباس صفوی و نادرشاه افشار و همچنین شاهان سلسله قاجار شامل فتحعلی شاه، ناصرالدین شاه و به‌ویژه احمد شاه را در برمی‌گیرد.

در میان قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر شاهانه، هوشنگ شاه پیشدادی، نادرشاه افشار و احمدشاه قاجار بیشتر از بقیه مورد توجه قرار گرفته‌اند. در مقابل تصویر محمدعلی شاه قاجار بسیار کم بر روی قالیچه‌های تصویری بافته شده است. جنبش قالیچه‌های تصویری در دوره قاجار هنری مردمی بوده است. مردم در این شکل هنری تصویر شاهانی را بافته‌اند که از نظر آن‌ها شاهانی نیک به‌شمار می‌آمدند و در مقابل به شاهانی که در تاریخ یا در دوره قاجار شاهانی ظالم به حساب می‌آمدند، توجهی نکرده‌اند.

قالیچه‌های هوشنگ شاهی گروه بسیار مهم و پرشمار از قالیچه‌های تصویری را تشکیل می‌دهند. این قالیچه‌ها تصویر هوشنگ شاه اسطوره‌ای را در شکل و شمایل و ترکیب‌بندی تصاویر فتحعلی‌شاه در نقاشی‌های پیکرنگاری درباری نشان می‌دهند. در تصاویر این قالیچه‌ها، هوشنگ شاه همچون

فتحعلی‌شاه بر تخت طاووس تکیه داده است. فضای تصویر نیز فضای کاخ گلستان با نمادهای مربوط به آن است. (تصویر شماره ۴)

قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر نادرشاه افشار نیز تعداد زیادی از قالیچه‌های تصویری دوره قاجار را در برمی‌گیرند. قالیچه تصویر شماره ۵ صحنه تاج‌گذاری نادرشاه افشار در دشت مغان را نشان می‌دهد که بسیار مورد توجه قالی‌بافان قرار گرفته است و بارها تکرار شده است. «این صحنه بیشتر به دست بافندگان کرمانی، اصفهانی و بختیاری بافته شده است و منشأ آن احتمالاً از روی کتب مصور چاپ سنگی و یا پرده‌های قلمکار است» (تناولی، ۱۳۶۸: ۴۷). نکته مهم در این تصویر ترکیب‌بندی خاص آن است که در قالیچه‌های تصویری بسیاری مورد استفاده قرار گرفته است. بسیاری از قالیچه‌های هوشنگ شاهی نیز از این ترکیب‌بندی بهره برده‌اند. اما مهم‌تر اینکه در تمامی این قالیچه‌ها با ترکیب‌بندی شاه بر روی تخت، از تصویر تخت طاووس استفاده شده است.

در طرحی به‌جا مانده از آثار مرحوم مدرسی نمونه‌ای از این تصویر نادرشاه بر تخت طاووس را می‌توان مشاهده کرد. (تصویر شماره ۶) در این طرح نام نادرشاه نیامده است اما در بررسی تطبیقی با قالیچه تصویری که در تصویر شماره ۵ دیده می‌شود، می‌توان گفت که این طرح نادرشاه افشار را تصویر کرده است. تاج، صورت و اجزای آن به‌ویژه شکل ریش، جهت صورت، نحوه نشستن، شمشیری که در دست شاه است، بالشی که بر آن تکیه داده است و تختی که بر آن نشسته است کاملاً شبیه قالیچه تصویری به نمایش درآمده در تصویر شماره ۵ هستند. این طرح همچون دیگر قالیچه‌های تصویری نادرشاهی صحنه تاج‌گذاری نادرشاه افشار در دشت مغان را نشان می‌دهد اما برخلاف قالیچه تصویری که در تصویر شماره ۵ دیده می‌شود، نادرشاه را به تنهایی بر تخت تصویر کرده است. در این طرح نیز نادرشاه در شکل و شمایل فتح‌علی‌شاه قاجار در نقاشی‌های پیکرنگاری درباری یعنی نشسته بر تخت طاووس با شمشیری در دست نشان داده می‌شود.

اما در میان تصاویر پادشاهان، تصویر احمدشاه تکراری‌ترین موضوع در قالیچه‌های تصویری دوره قاجار با موضوع تصاویر شاهانه به‌شمار می‌آید. (تصویر شماره ۷) «تصویر این پادشاه به دست قالی‌بافان نقاط مختلف کشور بافته شده و بیش از هر پادشاهی در بین قالی‌بافان رواج داشته است.» (تناولی، ۱۳۶۸: ۵۰). منشأ الهام قالیچه‌های تصویری که تصویر احمدشاه قاجار را موضوع کار خود قرار داده‌اند، عکس‌های این شاه قاجار بوده است.

طرح دیگری از مرحوم مدرسی برجای مانده است که تصاویر شاهان مختلف تاریخی و اسطوره‌ای ایران را در کنار هم به صورت دسته جمعی بازنمایی کرده است. (تصویر شماره ۸) در این طرح شاهان با شماره‌گذاری مشخص شده‌اند و در حاشیه طرح نام

تصویر شماره ۸: طرح فرش با موضوع شاهان ایران، اثر میرزا سیدعلی مدرسی

تصویر شماره ۶: طرح فرش با موضوع نادرشاه افشار، اثر میرزا سیدعلی مدرسی

تصویر شماره ۷: قالیچه تصویری با تصویر احمدشاه، یافت راور کرمان، (منبع: شبکه اطلاع رسانی فرش و صنایع دستی استان کرمان، <http://kermancrafts.com>)

مقایسه تطبیقی تصویر چهار شاه قاجار یعنی ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و احمدشاه با عکس‌های به‌جا مانده از آن‌ها نشان می‌دهد این تصاویر از روی عکس‌های این شاهان طراحی شده‌اند. در مورد شاه عباس، نادرشاه و فتحعلی شاه باید گفت منبع طرح احتمالاً نقاشی‌هایی بوده است که از این شاهان به جای مانده و به احتمال زیاد در کتاب‌های چاپ سنگی باز تولید شده‌اند. در مورد بقیه شاهان تصویر شده در این طرح نیز به احتمال فراوان باید از تصاویر کتاب‌های چاپ سنگی به عنوان منبع طرح یاد کرد.

بازنمایی دسته جمعی پادشاهان، روی قالیچه‌های تصویری در دوره قاجار زیاد اتفاق افتاده است. این نوع قالیچه‌های تصویری بیشتر در مناطق شهری به ویژه کرمان بافته شده‌اند. از آن‌جا که مرحوم مدرسی برای یادگیری طراحی فرش به راور کرمان مسافرت کرده و نزد استاد احمد نقاش طراحی را آموخته است می‌توان حدس زد که این طرح و دیگر طرح‌های تصویر مرحوم مدرسی تحت تأثیر مکتب قالیچه‌های تصویر کرمان خلق شده‌اند. از این ساختار طراحی یعنی ساختاری که در آن افراد مهم تاریخی، اسطوره‌ای یا دینی به صورت طولی در قالیچه ترسیم می‌شوند، با عنوان طرح «مشاهیر» یا «سلاطین و مشاهیر» نام برده می‌شود. تصویر شماره ۹ یک نمونه از این قالیچه‌ها را نشان می‌دهد که ۵۰ پادشاه تاریخی و اسطوره‌ای ایران را از کیومرث تا احمد شاه قاجار به تصویر کشیده است. در این قالیچه نیز بر تصویر احمد شاه تأکید شده است.

این پادشاهان در کنار شماره آن‌ها نوشته شده است. این شاهان به ترتیب عبارتند از: ۱- محمدعلی شاه، ۲- احمدشاه، ۳- ناصرالدین شاه، ۴- مظفرالدین شاه، ۵- جمشید جم، ۶- طهمورث، ۷- شاه عباس، ۸- فتحعلی شاه، ۹- امیر تیمور، ۱۰- نادرشاه، ۱۱- خسرو پرویز، ۱۲- کریم خان زند، ۱۳- کیومرث، ۱۴- هوشنگ، ۱۵- محمدشاه، ۱۶- ناخوانا.

ترتیب زمانی در ترسیم تصویر این پادشاهان رعایت نشده است. در محور اصلی این طرح که به صورت خط تقارن عمودی طرح را به دو بخش تقسیم کرده است، تصویر سه پادشاه از بالا به پایین به گونه‌ای مهم‌تر از بقیه نقش شده‌اند. در این محور عمودی در بالا احمدشاه، در میانه شاه عباس و در پایین نادرشاه تصویر شده‌اند. تصویر نادرشاه شبیه طرح قبلی کار شده است. مکانی که به احمدشاه اختصاص یافته است اهمیت او را در تصویر بیشتر از شاهان دیگر نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۱۰: قالیچه تصویری با موضوع شاهان ایران،
اواخر قاجار

(منبع: رونقیان تبریزی، <http://www.asci.ir>)

قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر مذهبی

طرح فرش تصویری دیگری از مرحوم مدرسی برجای مانده است که موضوع آن یک صحنه از روایات مذهبی یعنی قربانی شدن حضرت اسماعیل (ع) به دست حضرت ابراهیم (ع) است. (تصویر شماره ۱۱) پرداختن به تصاویر مذهبی جنبه‌ای دیگر از ویژگی‌های منحصر به فرد قالیچه‌های تصویری دوره قاجار است. هر چند تعداد این قالیچه‌ها در مقایسه با قالیچه‌های تصویری با موضوع تصاویر پادشاهان چندان زیاد نیست اما موضوعی که این قالیچه‌ها به آن پرداخته اند خصیصه‌ای است که آنها را بسیار با اهمیت و درخور توجه می‌کند. تصویری از پیامبر اکرم (ص)، امامان معصوم علیهم السلام به ویژه حضرت علی (ع) و امام حسین (ع)، پیامبران بزرگ الهی و فرشتگان مقرب الهی بویژه حضرت جبرئیل (ع) و همچنین روایات دینی از جمله موضوعاتی هستند که این قالیچه‌ها به آن‌ها پرداخته اند.

این نوع قالیچه‌های تصویری را با توجه به کارکرد آن‌ها در جامعه دوره قاجار می‌توان در دسته شمایل‌های مذهبی جای داد. کارکرد اولیه این شمایل‌ها در فضای جامعه عبارت بود از تعلیم مفاهیم دینی و آشنایی مردمان با روایات مذهبی، اتفاقات مهم و افراد مقدس تاریخ دین. قالیچه‌های تصویری مذهبی نیز با توجه به نحوه کارکردشان در مقام یک اثر هنری تجسمی که در بالا به آن

تصویر شماره ۹: قالیچه تصویری با موضوع پادشاهان ایران، مشاهیر، کرمان، ۱۲۹۹ ه.ش.
(منبع: شبکه اطلاع‌رسانی فرش و صنایع دستی استان کرمان، <http://kermancrafts.com>)

اما شبیه‌ترین قالیچه تصویری به جای مانده از دوره قاجار با طرح مرحوم مدرسی در تصویر شماره ۱۰ دیده می‌شود. این فرش از نظر تعداد شاهان تصویر شده با طرح مرحوم مدرسی متفاوت است. احمد شاه در این قالیچه به صورت مجزا در یک قاب تصویر شده است و شاهان قاجاری کنار احمد شاه در طرح مرحوم مدرسی یعنی ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و محمد علی شاه یک رده پایین تر قرار گرفته اند. اما شاهان دیگر از نظر مکان قرارگیری در تصویر و اجزای صورت در شباهت کامل با طرح مرحوم مدرسی قرار دارند. تفاوت دیگر این است که نام پادشاهان به جای حاشیه در بالای سر هر پادشاه آمده است.

تصویر شماره ۱۱: طرح فرش با موضوع روایت قربانی شدن حضرت اسماعیل (ع) به دست حضرت ابراهیم (ع)، اثر میرزا سیدعلی مدرسی

مفهوم در پی تعلیم و یادآوری یکی از روایات مقدس بر مبنای قرآن کریم و آموزش صبر در برابر خواست خدا است و از لحاظ شکلی از عناصر بصری‌ای استفاده کرده است که در فضای جامعه ایران آن دوران کاملاً رایج بوده است و این امر باعث شده که برای مخاطب قابل فهم باشد. اشعار حاشیه‌ی طرح نیز این ویژگی شمایل‌ی را تقویت می‌کنند.

طرح استاد مدرسی کتیبه دار است و در دو کتیبه بالای طرح عبارت «عمل راور» و در دو کتیبه پایینی آن عبارت «فرمایش احمد» نوشته شده است. این طرح و کتیبه‌های آن تأثیر مکتب تصویرگری کرمان و راور بر استاد مدرسی را به خوبی نشان می‌دهد. احتمال دارد که این احمد همان استاد احمد نقاش باشد که مرحوم مدرسی آموختن طراحی فرش را نزد ایشان کامل کردند.

سخن پایانی

قالیچه‌های تصویری دوره قاجار شایسته مطالعه جدی از ابعاد مختلفی هستند که تاکنون مورد توجه قرار نگرفته‌اند. مانند تحلیل شکلی این قالیچه‌ها که می‌تواند اطلاعات مفیدی را در باب هنر دوره قاجار برای ما آشکار کند. یا پرداختن به هنرمندان طراح این قالیچه‌ها از جمله مرحوم میرزا سیدعلی مدرسی که در این مقاله به صورت کوتاه و گذرا به سه طرح تصویری ایشان پرداخته شد. مهم این است که این آثار هنری را از زوایای دید مختلفی مورد بررسی قرار دهیم. قالیچه‌های تصویری هر چند اگر نتوانند سلیقه هنری غربیان را ارضاء کنند و از سوی مؤرخان هنر فرش بافی ایران انحراف و انحطاط به شمار آیند اما آثار هنری منحصر به فردی هستند که جریان تأثیرگذار در تاریخ هنر فرش ایران در دوران معاصر را شکل دادند. ■

منابع

- ۱- اتکا، (۱۳۵۷)، قالی ایران شاهکار هنر، تهران: سازمان اتکا
- ۲- تناولی، پرویز، ۱۳۶۸. قالیچه‌های تصویری ایران. تهران: سروش.
- ۳- دادگر، لیلیا، (۱۳۸۰)، قالی‌های تصویری موزه فرش ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- ۴- رونقیان تبریزی، سعید، عالم معنی، نیم‌نگاهی از پنجره هرمنوتیک معاصر به فرش‌های تصویری ایران، <http://www.asci.ir>، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۳/۳/۲۵.
- ۵- شبکه اطلاع‌رسانی فرش و صنایع دستی استان کرمان، <http://kermancrafts.com>، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۳/۳/۲۷.
- ۶- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، (۱۳۷۰) مروج الذهب، مترجم: ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

تصویر شماره ۱۲: قربانی کردن ابراهیم (ع) اسماعیل را، ۱۳۱۴ ه.ق. اراک (تناولی، ۱۳۶۹: ۲۳۷).

اشاره شد و مهم‌تر با توجه به موضوع‌شان که حتماً نباید زیر پا انداخته می‌شد احتمالاً بر دیوار خانه یا مکان‌های مذهبی مانند بقعه‌ها و تکایا، به‌عنوان نذر یا وقف و به‌عنوان یک شمایل مذهبی قرار می‌گرفتند.

طرح استاد مدرسی یک روایت دینی را مورد توجه قرار داده است. این طرح که صحنه قربانی کردن حضرت اسماعیل به‌دست پدرش ابراهیم (ع) را تصویر کرده است یکی از مهم‌ترین روایات دینی است که گردن نهادن به فرمان خداوند را به پیروان تذکر می‌دهد. این طرح یکی از رایج‌ترین موضوعات در قالیچه‌های تصویری دوره قاجار است. (تصویر شماره ۱۲).

طرح مرحوم مدرسی درست لحظه قربانی شدن را نشان می‌دهد. ابراهیم (ع) در مرکز تصویر چاقو را بالا برده است و جبرئیل (ع) تازه به مذب آمده است. فرشتگان دیگر در شکل و شمایل شاهزادگان قاجاری در طرح به چشم می‌خورند. گوسفندی که قرار است به جای اسماعیل (ع) قربانی شود در دست یکی از این فرشتگان است. چهره‌ها به جز چهره ابراهیم (ع) که احتمالاً از روی شمایل‌های مسیحی بافته شده است، قاجاری هستند. در حاشیه طرح اشعاری با مطلع «این محبت از محبت‌های اوست» «کرده اسماعیل قربانی دوست» طراحی شده است.

انتخاب داستان قربانی کردن اسماعیل، نحوه تصویرسازی، چهره‌ها، حالات و فضاسازی مبتنی بر هنر تصویری دوران، همگی یک تصویر آشنا برای بیننده جامعه آن دوره هستند. این تصویر تمامی کارکردهای یک شمایل را با خود دارد. از لحاظ